

ŞİDDETİN KÜLTÜREL KÖKENLERİ

Doğ u Ergil*

Şiddetin tanımı Sosyal Bilimler Ansiklopedisi'nde kısa ve basittir: "Kişisel veya grupsal amaçlar uğruna fiziksel baskı yöntemlerine başvurulması." Ama bu tanım, şiddetin hem sebeplerinin, hem de amaçlarının çeşitliliğini açıklamada oldukça yetersizdir. İşte bu yüzden, bu çalışmada, daha geniş bir tanımlama öneriliyor: "Bir kişi veya topluluğun, fiziksel ve ahlaki bütünlüğüne, mülkiyetine, kültürel veya sembolik değerlerine karşı, herhangi bir birey, grup ya da örgütlü bütünlük tarafından verilen zarar veya fiziksel ya da psikolojik acı." Bu tanıma göre şiddet, çatışan çıkarları olan tarafların arasındaki sosyal ilişkiden kaynaklanmaktadır.

Çatışan çıkarlar, göreceli olarak sürekli ya da geçici olabilir. İlk durumda, çatışma yapısal, ikincisinde ise konjonktürel. Şiddet, uzlaşmazlığın veya karşıtlığın muhtemel sonuçlarından biridir. Yapısal anlamda şiddet, üstünlük kurmanın ve sürdürmenin bir aracıdır. Konjonktürel anlamda şiddet ise kısa dönemli bir üstünlük sağlama aracı olduğu kadar, sömürü ve boyun eğmeye karşı da bir direnme yöntemidir.

Şiddetin bir toplumda nasıl yayıldığı hakkında bir kriter geliştirilmesi gerekiyorsa şöyle denebilir: "Bir toplumda şiddetin dozu genellikle, o toplumda var olan siyasal sistemin, güçsüz ve vatandaşlık haklarını kullanmakta zorlanan kesimler(in)e karşı olan tutumu ile belirlenir." Zayıfa ve güçsüze ilgi gösterilmemesi ve destek olunmaması, dolaylı bir şiddet ve zulüm biçimidir.

Yeni Bir Şiddet Tipolojisi

Şiddeti farklı eksenlerde sınıflandırdığımızda, bu eksenlerden biri, "failin kişiliğine göre" şiddettir. Buradaki ölçü, şiddetin bireysel veya kolektif ola-

rak uygulanıp uygulanmadığıdır. Kolektif şiddetin faileri, değişik büyüklükteki gruplar olabilir. Bunlar, profesyonel çetelerden (mafya gibi), adi suç örgütlerine, kabilelere, etnik gruplara, toplumsal sınıflardan, uluslara ve devletlere kadar çeşitlilik gösterirler. Uluslar ve devletler arasındaki şiddete, savaş; ulus-devlet içindeki etnik gruplar veya sosyal sınıflar arasındaki yaygın şiddete ise iç savaş denir.

Bir başka eksen de, şiddet eylemini harekete geçiren motivasyon veya güdülemedir. Güdülemenin dayanağı, a) bireyin veya grubun somut bir kazanç beklentisi; b) dayanılmaz hale gelmiş olan bir baskı veya politik marjinalleşmeye karşı isyan; c) kan davası veya namus cinayetleri gibi geleneksel bir kültürel neden de olabilir. Ardında hangi güdü olursa olsun, şiddet, her zaman bir kişi veya grubun servet, itibar veya iktidar kazanmak veya bu kazanımları elde tutmak için başvurduğu bir araçtır. Özetle şiddet, politik ve ekonomik amaçlı olabilir.

Şiddet, suça yönelik olup olmamasına göre de sınıflandırılabilir. Cinayet, hırsızlık, silahlı saldırı veya soygun, tecavüz, soykırım, etnik temizlik ve sömürgeleştirme suç sayılan şiddet örnekleridir. Ama birçok ülkede toplumun kültürel değerlerinden ve top-

lumsal geleneklerinden kaynaklanan, suç sayılmayan dolaylı şiddet biçimleri de bulunmakta. Devamlı enflasyon, kronik yoksulluk ve eğitimsizlik (idari tercih veya ihmal sonucu), yönetimde kayırma, yolsuzluk, yaygın trafik kazaları, çevre kısıymı, ekonomik göçü planlamamak veya siyasal nedenlerle insanı göçe zorlamak ve onları kültür şoklarının kucağına atmak, üzerinde kafa yorulması gereken ciddi dolaylı şiddet örneklerinden bazıları.

Sonuç olarak şiddet, yapısal veya konjonktürel, doğrudan veya dolaylı olabilir. Konjonktürel şiddet, geçici ama elverişli ortamlarda ortaya çıkan evrensel bir olgudur. Ama yapısal şiddet, eşitliğin daha yasa önünde bile sağlanamadığı veya demokrat olmayan toplumlarda sürekli olan bir durumdur.

Yapısal şiddet örneğinde, iktidarı elinde tutanlar, şiddeti bir egemenlik aracı olarak kullanırlar. Onlar için şiddet, gayri meşru bir iktidar aracı değildir. Onlar, şiddet kullanımlarını, düzeni yıkmak isteyenlere karşı bir "önlem" olarak sunmaya çalışırlar. Şiddet, statükonun değişmesi isteklerine karşı, yöneten sınıf tarafından, taktik bir caydırıcı olarak görülür ve uygulanır. Bir toplumun siyasal ve hukuksal sistemlerinin ana kaygısı, adaleti sağlamak ve korumaktan çok, güç ve fırsat eşitliğini engelleyen statükoyu korumaksa o toplumda yapısal şiddet var demektir. Yapısal şiddetin varlığını açıklamanın bir başka yolu da, mevcut siyaset felsefesinin özüne göz atmaktır. Eğer toplumun siyaset felsefesi, denetlemekten çok, yönetmek üzerine kuruluysa güç kullanımına (iktidara) ilişkin ilkeler ve kurallar açık ve toplumsal uzlaşma ürünüdür.

Konjonktürel Ögeler

Şiddet olgusunun çok önemli bir yönü de, toplum içinde ve toplum tarafından nasıl sunulduğu ve kabul gördüğüdür. Çünkü kabul gören veya makul görülen şiddet, "meşru"dur. Şiddet, genellikle bir yaşam biçimi olarak benimseniyorsa toplumsal davranışlar listesinde yer almakla kalmaz, sorun çözmenin bir aracı olarak da onay görür. Gittikçe büyüyen bir duyarsızlıkla şiddet, hayatın her alanına sızar, baskıcı

Kültürel Altyapı

Türkiye örneğine bakıldığında, şiddeti bir davranış biçimi olarak hazırlayan ve pekiştiren birçok kültürel özellik (sosyal değer ve davranış kalıbı) tespit edilebilir:

– Erkeklik özelliklerinin abartılması ve yüceltilmesi. Bunlar sertlik, fetih ve savaş sanatlarındaki ustalık biçiminde ifade edilir. Erkek çocuklara oyuncak silah hediye edilir. Bayramlarda asker elbisesi giydirilir. İyi bir savaşçı/dövüşçü olmak, erdem olarak öğretilir. Bir toplumda iyi dövüşmek; sanat, düşünme ve üretme eylemlerinden daha fazla övülüyorsa şiddetin kültürel ve psikolojik altyapısı oluşmuştur.

– Çocuk ve kadın dövmenin kültürel olarak olağanlığı. Şiddet, daha yaşlı erkeklerin, kadınlar ve gençler üzerindeki sosyal denetim ve baskı aracıdır. Kültürel olarak en yaygın üstünlük aracı olmasından ayrı olarak, aile-içi şiddet, öğrenilen ve diğer sosyal ortam ve ilişkilerde uygulanan, temel bir sosyalizasyon aracıdır.

– Adak ve kurbanın teşhiri. Kurban, insanlık tarihi kadar eskidir. Türkiye toplumunda dinsel bir adet olarak devam etmektedir. Kurban Bayramı'nı bir dayanışma ve sosyal yardım fırsatı olmaktan çıkaran gösterişlilikle sokakları kan gölüne dönüştüren hayvan katliamı, insanları, özellikle çocukları olumsuz olarak etkilemektedir. Hele, düğün gibi geleneksel veya bir fabrika, köprü açılışı gibi modern sayılabilecek törenlerde çırpınan hayvanları herkesin gözü önünde kesmek, dinsel amacından çok uzaktır. Kamusal ilişkilerde kurban merasimleri, üst makamlara ve devlet adamlarına, bir grubun veya belli bir kişinin yarar sağlamayı gözeterek gerçekleştirdiği, dalkavukça ve dinle ilgisi olmayan kanlı bir eylemdir. Bu eylemin, her yaşta insanı, ama özellikle çocukları, bir canlının kanını akıtma ve hayatına son verme konusuna duyarsızlaştırdığı kuşku götürmez.

– Kan davası. Kuşaklardan beri süregelen, başlama nedenleri çoktan unutulmuş, ama "belirli diğerlerine" karşı duyulan nefret ile grup dayanışmasını ayakta tutan kültürel bir şiddet türüdür. Kan davaları, aşiret toplumlarının bölünmüş/parçalı dünyasında kıt kaynaklar üzerindeki rekabetin keskin olması nedeniyle hâlâ devam ede gelmektedir. Kan davasının en yoğun olduğu yöreleri Türkiye'nin güneydoğusu olması bir raslantı değildir.

– Namus cinayetleri. Bunlar kültürel olarak onay gören, hizayı bozan aile bireylerine, özellikle kadınlara yöneltilmiş olan şiddet eylemleridir. Namus cinayetleri, davranışlarıyla "farklı" olan ve ken-

yönetim biçimlerinden (siyasetten) bağımsız olarak, bir şiddet kültürü yaratır. Toplumun alt kademelerinde, "şiddetten başka hiçbir şey başarı getirmez" görüşü hakim olursa şiddet her alana yayılır. Birey, kendinin önemsiz ve bu önemsizliğinin değişmez olduğuna ne kadar çok inanırsa şiddetin dozu o kadar artabilir. Kendisini önemsiz hisseden birey, sıradanlığın panzehiri olan şiddet ile hayatını olumsuz kılan her şeyi yok edebileceğine inanır. Önemsizlik hissi çok tehlikelidir. İnsan-

disinden beklenen "uyusal ve namuslu kadın" rolünü zorlayan kadınlara karşı veya bu rolü benimseyen kadınların, namuslarına yönelik tacizlere karşı savunma amaçlı şiddet türüdür.

– Zorla bekaret kontrolleri. Bunlar, erkeklerin kadınlar, ebeveyn ve kamu görevlilerinin gençler ve çalışan bayanlar üzerinde, geleneksel kültürde kabul gören denetim ve egemenlik girişimleridir. Modern yaşamda kişilik haklarına tecavüz olarak görülen bu eylem de bir şiddet biçimidir. Yalnızca nesiller arasında değil, cinsiyetler arasında da işlevseldir.

– Trafik kazaları ülkemizde kitlesel katliam boyutlarına erişmiştir. Kaza sayısı ve yol açtığı ölümler yıldan yıla artarken Bu durumu açıklayacak tatmin edici resmî önermeler pek duyulmamaktadır.

Bir olası açıklama şudur: Çevre kirliliğine sebep olma gibi, trafik kazaları da, ne kadar ölümcül olurlarsa olsunlar, hukuken eylemi suç olarak sayılmamaktadır. İkinci olarak, araba sürmek, bir ulaşım olgusu olduğu kadar, rakiplerine üstün gelme olanağı sağlayan zorlu bir yarış olarak da algılanmaktadır. Böylece, bir boy ölçüşme olgusu haline gelmektedir. Böylesi ciddi bir rekabette, kurallar çiğnenebilir, riskler alınabilir. Trafik kurallarının ihlali, sürücünün kendisine ve başkalarına karşı yönelttiği bir şiddet biçimi olsa da, toplumsal olarak bu böyle değerlendirilmemektedir.

Taşitlar feda edilebilir silahlardır, pekiyi ya yaşamalar? Eh, önemsiz bir kişi olarak yaşanan hayatın fazla bir değeri olmadığı düşünülürse çoğu bireyin kendi hayatlarındaki sıkıntı ve sınırlılıkları aşmak için olağandışı yollara başvurmaları beklenebilir. Aşkınlık, risk ve macera ile özleştirdikleri hızlı ve kural dışı otomobil kullanmak, onlar için önemsizlikten, sıradanlıktan, boyun eğmişlikten ya da anlamsızlıktan sıyrılmamanın en kestirme yoludur.

Bütün bu kültürel şiddet biçimleri ve güdülleri siyasal şiddetle birleşerek kalıcı bir şiddet kültürünün oluşmasına neden olmaktadır. Pekiysi, yapısallaşan şiddeti nasıl sona erdirebiliriz? Söylemesi, yapmasından daha kolay bir öneri, "otoriter ve/veya geleneksel sosyal yapıyı dönüştürerek sosyal davranışları yönlendiren yerleşik değerlerin, çağın gereksinmelerine uyumunu sağlamak"tır. Yeni düzenin temel değerlerinin, uzlaşmacı ve barışçıl olmasına özen gösterilmeli, adaletin toplumsal ilişkilerin mekiği olduğu hiç unutulmamalıdır. Bu, da ancak, sistemi, aile düzeyinden, devlet (siyaset) düzeyine kadar demokratikleştirerek ve hukukun üstünlüğüne göre düzenlenerek başarılabilir. Bu, müthiş bir meydan okumadır, ama tarih, çoğunlukla olağanüstü olayların kaydı tutar, sıradanların değil...

lar, zorla etkisizleştirildiklerine veya olumsuz koşullardan çıkış için çok az şans tanındığına inanyorsalr kendilerini yenik ve çaresiz hissetmeleri olağandır. Bu duyguların yarattığı umutsuzlukla beslenen yığınların, için için kaynayan öfkelerini uzun süre bastırmak oldukça zordur.

Artık geleneksel sayılamayacak, ama gelişimini tamamlayamamış (uygarlıklar arasında sıkışıp kalmış) ülkelerde, dev boyutlardaki iç ve dış göçler, kültür kaymaları ve kural dışılık (anomi) yüzünden (geçmişten) büyük kopuşlar, uyumsuzluklar yaşanmaktadır. Yabancılaşma, kendini boşlukta hissetme veya değersizleşme duyguları ile beslenen toplu öfke, toplumun alt katmanlarında aniden şiddete dönüşebilecek muazzam miktarda negatif enerji ortaya çıkarır. Rejim ne kadar az halk desteğine sahipse toplumun sabrının ve dayanma gücünün fitili de o kadar kısa olur.

Büyük değişimlere uğrayan gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkmış, ancak henüz yapıcı ve yaratıcı hedeflere yönlendirilmemiş sosyal enerji, şu konjonktürel şiddet türlerine bürünebilir:

Kendisine karşı şiddet. Gittikçe büyüyen sayılarda intiharlar, alkol ve uyuşturucu bağımlılığı sıkça görülen olgular haline gelmiştir.

Aile-içi şiddet. Çocuk ve eşin dövülmesi, eski bir gelenek olabilir. Ancak işsizlik veya oturdukları gecekondunun yıkılması gibi kriz anlarında, artan sayıda ebeveynin çocuklarına zarar verdiği, hatta onları öldürdüğü görülmektedir. Kocasından tecavüze uğrayan eş olaylarında da artış gözlemlenmektedir.

Kronik dayak, artık toplumsal bir salgın olarak tartışılmaya başlanmıştır. Bu bakış açısının etkisiyle sıkça dayak yiyen kadınlar için sığınma evleri kurulmaktadır. Kültürel iklim sebebiyle kadın dövme olgusunu cürüm olarak görmeyen yasalara karşı, çağdaş çevreler yoğun bir mücadele başlatmışlardır. Dayağın olduğu aileden/evden demokrat çıkmayacağı görüşü bilim adamları arasında yaygındır.

Toplumun tümüne veya bazı kesimlerine karşı şiddet. İş imkânlarının darlığı ve iş arayanların niteliksizliği, yalnızca vasıfsız bir işsizler ordusu yaratmakla kalmamakta, aynı zamanda, yeraltı suç örgütlerine silahlı eleman sağlamaktadır.

*Prof. Dr. AÜ Siyasal Bilgiler Fakültesi